

Nicole Loraux in memoriam

Carles Miralles

Claudine Leduc, caminant «dans les pas de Nicole Loraux», s'atura una estona en la consideració de com treballava, els darrers anys de la seva vida —vol dir entre la tardor de 1994, en què l'atac cerebral la deixà postrada i ens orbà per a sempre de la seva veu, i la primavera de 2003, en què li arribà el *telos* de la seva mort abans d'haver atès la seixantena—; evoca com picava amb un sol dit els articles dels llibres que, sobre les seves conferències, anà degotant en aquell període —llibres excel·lents, sorprenents si es contrasten amb el record d'aquella seva prostració d'aleshores—, i recorda com s'ocupava «de veiller à la réalisation d'un projet, élaboré depuis longtemps avec Carles Miralles et préparé lors des entretiens de Barcelona, *Figures de l'intellectuel en Grèce ancienne*».

«Des de feia tant de temps?», vaig pensar en llegir-ho. I sí, de fet n'havíem tingut la primera idea a finals de 1986: el novembre ella havia fet un seminari a Barcelona, a la Societat Catalana d'Estudis Clàssics, i jo havia estat a París el mes següent amb alguns objectius també acadèmics —un tribunal de tesi i una llició al Centre Louis Gernet—; n'havíem tingut la primera idea i havíem començat a posar fil a l'agulla: constitució d'un grup francès i d'un grup català, un eix entre les figures del saber i els operadors culturals, un nucli obert entre els diversos llocs i moments de concreció i manifestació d'aquestes figures i amb quins actors o professionals; anar-nos trobant, anar deixant que els primers esbossos, la lectura de textos, la conversa i l'anar-nos coneixent —o més ben dit, l'*entretien*— anessin obrint camins, delimitant espais, mentre caminàvem plegats.

Durant els anys noranta, a París les reunions les fèiem al Centre. Després a la Maison des Sciences de l'Homme. Al principi el grup francès era més nombros —hi havien participat Marcel Detienne, que de feia temps havia tingut contactes amb el Departament de Grec de la Universitat de Barcelona, i Giulia Sissa, que havíem convidat a prendre part en un curs organitzat a la Menéndez Pelayo de Barcelona sobre la dona a l'Antiguitat— i del català també n'havien format part persones del Departament el treball i la participació de les quals a les reunions tampoc no quallaren en aportacions concretes en el

treball final, com per exemple Montserrat Camps. A Barcelona les sessions les fèiem sempre al Departament de la Universitat o a les aules de l'Institut d'Estudis Catalans. En fi, Montserrat Jufresa ja ha recordat en un altre lloc les iniciatives i el treball d'aquells anys, i n'ha expressat la voluntat i el sentit.

Sigui'm però permès d'assenyalar —en aquestes paraules no de justificació ni de presentació d'aquest número d'*Ítaca*, sinó només escrites per a situar la iniciativa que l'originà— que, com que tot plegat va representar un cert moviment amunt i avall i els hel·lenistes també solen dormir, menjar i àdhuc beure, la Nicole i jo vam demanar per al projecte, que es deia llavors «Figures du savoir en Grèce ancienne», una de les anomenades Accions Integrades França-Espanya, que vam tenir amb alguna intermitència entre 1989 i 1993; jo per la meua part, amb la gent del grup de Barcelona, vaig obtenir del Ministeri de Madrid subvenció, entre 1991 i 1994, per a un projecte de recerca (PB90-0486) que es deia «Poeta, sabio e intelectual en Grecia antigua». Quan es va acabar aquesta subvenció, la Nicole ja havia tingut l'atac però el llibre ja estava preparat. Vam haver de deixar pel camí el projecte de primer presentar-ho tot i discutir-ho en un congrès o simposi, que hauria estat bé i ens hauria fet possible obrir la discussió a l'opinió d'altres estudiosos, i faltava encara traduir al francès els originals en català i castellà i va caldre prendre algunes decisions i fer algunes gestions a l'editorial. Jo tenia llavors una xarxa 'Erasmus' entre els participants de la qual hi havia la Sorbona i vaig poder aprofitar en aquells anys que evocava la Claudine algunes reunions a París per poder veure la Nicole i prendre les decisions i fer les gestions que deia. Per al bon èxit de l'empresa va ser però imprescindible la dedicació, el lliurament que hi esmerçà Catherine Darbo-Peschanski.

Una de les decisions, el títol. A mi *Figures du savoir*, que a Barcelona trobàvem molt francès, em feia goig. La Nicole, a última hora —ja n'havia donat indicis, però jo m'havia anat fent l'orni fins que n'escrivírem el pròleg—, es va decantar per *Figures de l'intellectuel*; trobava l'altre un pèl passat de moda, potser, i flairava que la qüestió dels intel·lectuals tenia l'horòscop més de cara —el saber era menys concret, d'altra banda, que l'intel·lectual, que resultava més provocatiu perquè designava una figura cabdal de la contemporaneïtat i a ella situar-se en la inestabilitat de l'analogia o de la confrontació entre present i passat li era sempre grat.

Però m'era molt difícil enraonar amb ella; quedaven els seus ulls, com et mirava quan havia aconseguit escriure la seva opinió i esperava la teua resposta, però jo trobava tant a faltar la seva veu que em desanimava en la comunicació, m'entristia i se'm devia notar. Això no obstant, vaig acabar fent bona cara al canvi de títol i, mentre anàvem escrivint el pròleg, em vaig mig convèncer i tot que era millor. Els últims cinc anys de la seva vida, només vaig tornar a veure-la una vegada. La vaig trobar molt canviada, físicament. Llegia molt, i llegia novel·les; de Dumas a Cervantes, recordo. Semblava impossible tot el que encara feia, la seva persistència. Recordo el seu afecte, i, en els seus ulls, tanta vida, encara i sempre.

A Barcelona, quan ens va anar passant l'efecte de la seva mort, en el record ja clos va anar situant-se aquell temps, més de deu anys, de treballar en comuni-

cació, d'escoltar i reflexionar, d'anar estudiant i discutint plegats o en contacte. La certesa del que havíem après, de la manera com l'havíem vist interrogar els textos, suggerir pistes, obrir camins o insinuar-los perquè els altres els cerquessin, va prendre consistència, mentre es fixava, esvaït, ombrívol, el record d'ella, de la dona que havia estat. La certesa que sense la seva obra els grecs no haurien arribat al segle XXI com hi han arribat, que els seus atenesos, sobretot, no haurien il·luminat igual, sense la seva acuitat, la situació de la nostra cultura, de la nostra política, això ens va portar a creure imprescindible dedicar algun testimoni, nosaltres, de reconeixement a l'extraordinària estudiosa que va ser Nicole Loraux. Posar Barcelona en el centre d'un seu homenatge estàvem segurs que li hauria estat grat; i per a nosaltres era un deute —dels que ningú no ens reclamarà mai però sabem que ens cal pagar. Posar Barcelona en el centre, però aplegar-hi amics, seus i nostres, de fora; amics i capaços d'entendre i valorar el que havia aportat, la raó per la qual trobàvem imprescindible dedicar-li aquell testimoni de reconeixement. Amb la col·laboració entusiasta de Montserrat Jufresa, i assabentat Patrice Loraux del projecte, vam posar fil a l'agulla.

Montserrat Jufresa va deixar-me tota la iniciativa i tota la llibertat. Però em va ajudar decisivament amb la seva convicció i el seu consell i des del punt de vista pràctic i executiu. Fets els contactes, vistes les disponibilitats i ajustades les possibilitats, després d'alguna temptativa frustrada, finalment el dia 4 de novembre de 2005 se celebrà a la Sala de Graus de la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona una Jornada Internacional amb el títol «La construcció d'un passat en l'Atenes del segle V aC: Nicole Loraux (1943-2003) entre l'antropologia i la història». Hi van participar Claudine Leduc (Universitat de Tolosa Le Mirail), Diego Lanza (Universitat de Pavia), Carles Miralles (Universitat de Barcelona), Ana Iriarte (Universitat del País Basc), Jaume Pòrtulas (Universitat de Barcelona), Cathérine Darbo-Peschanski (École des Hautes Études en Sciences Sociales, París), Riccardo Di Donato (Universitat de Pisa) i Francesca Mestre (Universitat de Barcelona).

Tot i que l'ordre de les intervencions no responia a una voluntat de sentit i va ser en part accidental, i malgrat que, en algun cas, el text que ara es publica no coincideix del tot amb el que fou llegit aleshores, ha semblat que no era necessari imposar un ordre determinat, una lògica d'explicació o desenvolupament, als treballs d'aquests vuit autors que ara publiquem en aquest número d'*Ítaca* en memòria de Nicole Loraux. No acostem doncs per afinitat o proximitat temàtica aquestes veus sobre la feina o la influència de Nicole Loraux; en reproduir-les en l'ordre en què es feren sentir aquell dia de novembre, en respectem les diferències, el ritme i el to de cada una. Hi va haver aquell dia el reconeixement de la feina feta però l'enyor i la nostàlgia de la seva persona, i l'agraïment, em sembla, de tots els participants a Barcelona per haver fet possible la Jornada. Barcelona. Hi havia en el fons el mateix grup que havia tingut l'ocasió de treballar amb ella i amb els del seu grup, anys enrere, però Barcelona volia dir ara sobretot Montserrat Jufresa, que fou l'ànima d'aquell dia.

També havia participat a la Jornada Patrice Loraux; la va cloure, de fet, amb

una seva intervenció, lúcida i sentida. N'hem esperat el text, que no ens ha arribat. Patrice havia participat en les trobades, a Barcelona i a París, de les *Figures de l'intel·lectual* i hi havia contribuït destacadament. Va estar content, de la Jornada, i el que hi va dir quedarà en el record dels participants. Rebi ara el nostre agraïment més cordial.

Entre una cosa i una altra, quatre anys s'han escolat des de la seva mort. Se m'imposa el record de la Nicole dels anys vuitanta, pletòrica, enfeinadíssima, sota els cels canviants de París, la màquina del seu enraonar i les seves mans, la seva mà dreta que escrivia ara amb una ara amb una altra de les estilogràfiques amb tintes de colors diferents que solia usar, la manera com tornava enrere però reprenia el camí i avançava, els seus silencis, a voltes. Entre una cosa i altra, tot ha canviat, des d'aquells anys, a París. Va morir primer ella, que era de la tercera generació, però ara ja han mort Vernant i Vidal-Naquet, els de la segona —això de les generacions ho explica Di Donato en aquest mateix volum: m'hi remeto. Vidal-Naquet, el seu mestre, sempre atent, de més lluny o de més a prop, a la intel·ligència, a la subtilesa de Loraux. Un dia d'hivern de 1986, mentre ens feia de guia, a la meva dona i a mi, de metro en metro de París, cap al Teatre Gémier, on s'hi representava *Le Cyclope* d'Eurípides traduït per Nicole Loraux i François Rey, posat en escena per Bernard Sobel —una experiència ben interessant, de la qual vaig tractar anys després a Siracusa—, Pierre Vidal-Naquet va parlar-nos sense parar, cordialment i sincera, de la intel·ligència de Nicole Loraux, ponderant en ella el sentit de la història, la solidesa i la capacitat d'anàlisi. Aquella nit a teatre hi havia també Marcel Detienne i Jean-Pierre Vernant, amb Vidal-Naquet i Loraux. Ha plogut molt a París, des d'aleshores; a París i a tot arreu. Però hi va haver un moment, llarg, en què París va ser el centre del món, per als hel·lenistes, amb la segona i la tercera generació en solfa. Després tot es va moure, des del punt de vista de les vides, de les persones, però va quedar, per damunt del concret, una concentrada intensitat, una vibració certament no pas única ni sense diferències —que Loraux mateixa prou va assenyalar i ponderar, que ja llavors se sabia que existien— però sí unànime, de conjunt.

Els textos aquí aplegats responen, doncs, a la voluntat d'homenatjar la memòria de Nicole Loraux. Per raons personals, de relació i de tracte d'ella amb un grup d'estudiosos de Barcelona, i perquè entre els hel·lenistes, a Catalunya, la freqüentació de l'obra de Loraux, la seva manera de situar-se davant dels objectes d'estudi, sempre a partir d'una atenció molt viva, indefallent, al text, als mots del text, ha estat i és molt unànimement tinguda per profunda, per decisiva: per ella sabem més d'Atenes, ben cert, però també sabem més, ara i aquí, del que portem dins, els humans, en la ment i en el cor, de com era prematur, l'anunci de la mort i enterrament de les ideologies; sabem més de coses que ella mostrava, ben cert, a partir d'Atenes i dels textos antics, però que ens configuren, a nosaltres ara; el capbussament de Loraux en Grècia, en la tragèdia i el tràgic i en el femení, per exemple, és en les aigües d'ara mateix que va produir-se, i no en cap remot o intemporal llac o mar grec.